

om detta är ristat är ej fullt visst. 7—10 **iaup** är tämligen tydligt. 11 **o** har svag hst med två punkter eller korta streck. Runan 12 är alldeles oviss. 13—17 **kikir** äro delvis mycket otydliga. — Att inskriften är ytterst svårläst framgår av de stora avvikelser, som finnas i Hermelins (och Stephens) och Brates läsningar. Hermelin: **iobu siki an pais kirku**, vilket Stephens tolkar: »Gjorde Siki på denna kyrka.» Brate: + **opriti:iauk ekiukr**; han tolkar detta så: »Öd reste, högg Häggjung.»

338. Turinge kyrka, Öknebo hd.

Pl. 172, 173. Pl. 193. Pl. 14: B 1139.

Litteratur: B 1139, L 802, 803. Ransakningarna 1667—84; J. Peringskiöld, Fl 5: 5 s. 53, Mon. Sud., VTh s. 496 f.; P. Dijkman, HA s. 152; O. Celsius, Svenska runstenar 1, s. 344; N. R. Brocman, IW s. 225; J. Ekström, Beskrifning öfver Thuringe församling (tr. 1930), s. 36, 45; brev från J. Ekström till E. M. Fant 1800 (i hs S 113, Uppsala Univ.-Bibl.); R. Dybeck, Runa (fol.) 1 (1865), s. 86, Fornminnen i Södermanland (ATA), s. 505; O. Hermelin, Öknebo härad, s. 3, 5, 10, 39; Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 1 (1877), s. 6; C. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv 1 (1878), s. 118; E. Brate o. S. Bugge, Runverser (ATS 10: 1), s. 148 f., 405; Ad. Noreen, Altschwedische Grammatik (1904), s. 499; O. von Friesen i Fornvännen 1911, s. 120 f.; E. Brate, Sveriges runinskrifter (1922), s. 116; O. von Friesen, Runorna (1933), s. 198.

Äldre avbildningar: Peringskiöld 1686 (originalteckning i Fl 5: 5, träsnitt i Mon. Sud., VTh och i B 1139); P. Helgonius (träsnitt sign. P. H. i Fl 5: 5); Ekström a. a. (s. 45); Dybeck 1848 (ATA); Hermelin a. a.; Brate 1896, 1922 (ATA); von Friesen a. a.

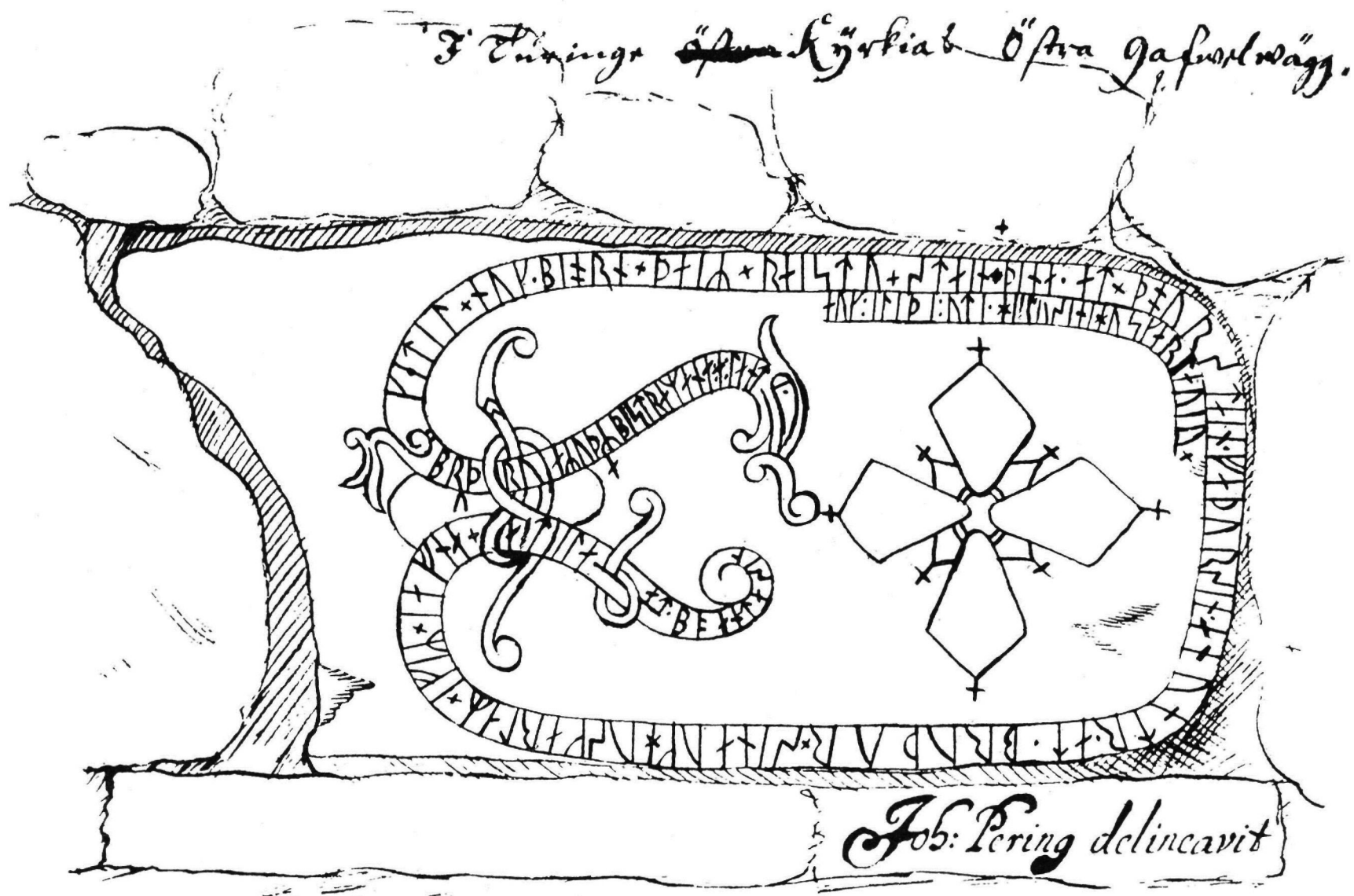
I *Ransakningarna* 1667—84 finnas följande uppgifter om runstenar i Turinge socken: »1. Vthi Öster Kyrkiogafuelen fins en stor Runesteen. 2. Vthi Wäster Kyrkiodören fins och Een Ruhnesteen lagder till Tryskill. 3. Uthi Östra Kumbla gärde stäär een långh Ruhnesteen å Suudh, och underskolat medh een annan Steen. 4. På Ströpsta Skogen, brede widh allemenne wägen, som löper emellan Twringe och Gärna Sochnar, ligger Een Ruhnesteen på Marken, och kallas Käringe Steenen.» De runstenar, som åsyftas, äro tydligen Sö 338, 339, 340 och 342.

Runstenen Sö 338 var sålunda vid slutet av 1600-talet, då vi få de första uppgifterna om den, inmurad i kyrkans östra gavelvägg. Peringskiöld har följande: »Uthan på Turinge Kyrkia i östra gafwewäggen nederst wid grundvalen, finnes en 4 alnars hög Runesten wid kyrkians första anläggning sijdlänges inmurader, som tilförene i de hedniska tiderne warit på frija fältet uprester.» Var stenen ursprungligen har haft sin plats, veta vi tyvärr icke.

Då på 1700-talet det Dahlbergska gravkoret byggdes vid kyrkans östra sida, blev runstenen utbruten ur muren. Den låg först i många år på kyrkogården; sedan blev den, berättar pastor J. Ekström, »laggd til Trappsten vid Västra Körkodörren just vid ingången. Nu är den af Tjära dels uppfylld, dels af trampning så förnött, att man svårligen skulle kunna afcopiera honom». Så låg den ännu 1830, enligt ett av församlingens kyrkoherde upprättat kyrkoinventarium. Omkring 1840 stod den »lutad mot kyrkans vestra gafvel, sunnan om tornet» och var överdroppad av tjära. Två gånger skall ristningen, enligt Dybeck, under den följande tiden ha varit i fara att alldeles förstöras. År 1864 blev stenen emellertid genom Dybecks försorg inflyttad i vapenhuset (brev till H. Aminson i Södermanlands Fornminnesförenings arkiv). Här blev den till en början uppställd på ett mindre lämpligt sätt, så nära den södra muren, att inskriften å stenens h. smalsida var oåtkomlig. Nu står stenen med järnkrampor fästad vid vapenhusets östra vägg; beklagligtvis döljer den ena krampan ett par runor av inskriften å stenens smalsida.

Röd sandsten. Höjd 2,09 m., bredd (över korsmitten) 1,19 m. En utmärkt vacker häll av rektangulär form med parallella, jämna sidokanter; den övre kanten är svagt bågböjd. Det är

intet tvivel om att hällen har blivit omsorgsfullt formad för sitt ändamål. Av allt att döma har stenen varit rest, icke en liggande gravhäll. Framsidan har en jämn och vacker yta, något sliten genom trampning. Ristningen är i allmänhet väl bevarad och tydlig, utom den inre slingan på vänstra sidan, som delvis är alldeles avnött. På avtrycken (se pl. 193) synes icke mera än vad man omedelbart kan iakttaga med ögat. Av Peringskiölds anteckningar framgår, att inskriften här redan på 1600-talet var mycket skadad och svårläst.

Sö 338. Turinge kyrka.
Teckning av J. Peringskiöld i Fl 5: 5.

Högra smalsidan har en slät yta; inskriften är väl bevarad. Liljegren uppför denna inskrift med eget nummer, L 803 »Kyrkogården», och han åberopar som sina källor Burei handskrifter, Antikvitetskollegiets samlingar av träsnitt och teckningar och Peringskiölds *Monumenta Sudermanniae*. Detta måste vara felaktigt. Hos Bureus har jag ej kunnat återfinna stenen. Och av Peringskiölds teckning framgår tydligt, att stenen legat inkilad i kyrkomuren, med högra smalsidan nedåt, vilande på murens grundstenar. Dess inskrift har sålunda vid denna tid varit fullständigt oåtkomlig. Den var också okänd både för Brocman (som dock knappast själv har granskat stenen) och för Ekström. Att stenen på träsnittet i *Bautil*, i olikhet mot Peringskiölds teckning, framställs som fristående, är givetvis mindre korrekt. Det sammanhänger tydligen med att träsnittet ursprungligen blivit gjort efter P. Helgonius' teckning och sedan av Peringskiöld korrigerat efter hans egen, vida riktigare teckning.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter Peringskiöld):

På framsíðan: · ketil : auk + biörn + þair + raistu + stáin + þín[a] + at + þóurstáin : fáður + sín +
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
anuntr + at + brúpur + sín + auk : hu[skar]lar + hífir + íafna + ketilau at + buanta sín · || brúpr uarú þar
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120
bistra mana : a : lanti || auk : i lípi : uti : hiltu síni huskarla : ui- +
 125 130 135 140 145 150 155 160 165

På högra smalsidan: **han** + **fial** + **i** + **urustu** + **austr** + **i** + **garpum** + **lis** + **furugi** + **lanmana** + **bestr**

Kætil ok Biörn þæiR ræistu stæin þenna at Þorstæin, faður sinn, Anundr at broður sinn ok huskarlaR æf[t]iR(?) iafna, Kætily at boanda sinn.

*Bróðr varu þæir bæstra manna,
a landi ok i liði uti,
h[eld]u sin[a] huskarla ve[l].
Hann fioll i orrustu austr i Garðum,
liðs forungi, landmanna bæstr.*

»Kättel och Björn de reste denna sten efter Torsten, sin fader, Anund efter sin broder och huskarlarna efter den rättvise(?), Kättilö efter sin make.

Bröderna voro bland de bästa män
i landet och ute i ledung,
de höllo sina huskarlar väl(?).
Han föll i strid österut i Gårdarrike,
ledungens hövding, av landsmän den bäste.»

Till läsningen: 2 **e** är tydligt stunget; detsamma gäller 211 **e**. 92 **e** har sannolikt prick, ehuru otydlig och synlig endast på h. sidan av hst. Däremot äro icke stungna 30, 50, 67, 82, 107, 122, 166 **i** och 97, 111 **u**. 188 **g** är sannolikt stunget, ehuru punkten är svag. 201 **g** har tydlig prick. — I 18 **r** är hst borta, men större delen av bst finnes i behåll. 19 **a** är tämligen svag och mindre än övriga **a**-runor; den har tydligen blivit tillfogad efteråt, mellan **r** och **i**, som ha det i inskriften normala avståndet från varandra. Bst i 22 **t** äro svaga, särskilt den vänstra. 26 **a** har möjligen, liksom 19 **a**, blivit tillfogad efteråt; avståndet mellan 25 **t** och 27 **i** är det normala i denna del av inskriften. Jfr 39—43 **stain**. 32 **a** är svagt, av bst synes intet; av det följande sk finnes blott den vertikala linjen, svagt, kvar. De följande runorna äro tydliga, liksom inskriften utefter övre kanten och högra kanten t. o. m. 73 **u**. 74—77 äro borta; en flisa av stenen har här slagits av. Av 74 **s** finns endast nedre stapeln, av 77 **r** nedre delen av hst och bst. 81 **h** har korta men fullt tydliga bst. 86 **i** har ingen bst. 91 **k** är svagt, särskilt bst, men dock säkert. Hst i 93 **t** och 97 **u** äro samtidigt linjer i korsande ornamentala slingor. 101 **u** är svagt, särskilt bst. De följande tre runorna 102—104 **ant** stå ovanligt tätt, och möjligen är den mellersta tillfogad efteråt. Bst i 108 **n** är mycket svag. — Runorna 109—135 stå mycket tätt, särskilt om man jämför med inskriftens början, t. v. i samma slinga. Skiljetecken mellan orden finnas här icke, utom på ömse sidor om 131 **a**. Uteglömda runor, som i det föregående kunnat skjutas in mellan förut ristade (19 och 25 **a**, 103 **n**), måste nu tillfogas utanför slingan. Det är fallet med 111 **u** och 119 **a**, båda synnerligen tydliga. 136 **i** står i ögat på rundjuret. Av bst i 112 **p** är endast nedre delen synlig. — Det följande, 107—167, står i en särskild slinga innanför v. kantslingan. Det är tämligen tätt sammanpressat och synnerligen svårläst, vilket delvis beror på slitning under den tid, då stenen låg som trappa, men delvis säkerligen också på att det varit mindre väl ristat än övriga delar av inskriften. 137—147

auk:i lipi:uti är fullt tydligt, om än svagt. Övre punkten i det följande sk är även väl bevarad. Det följande ordet, 148—152 **hiltu**, är svårt skadat, i det ytan blivit avsliten. Men runorna kunna, nästan fullständigt, skymtas som en skuggning vid lämplig belysning, t. ex. genom att i mörker hålla ett brinnande ljus tätt utmed stenytan ett stycke nedanför det skadade stället. 148 **h** är då tämligen tydligt, särskilt bst. Av 149 **i** synes mellersta delen; huruvida det varit stunget, kan ej avgöras. Av 150 **l** skymtar bst och översta delen av hst, men svagt. Av 151 **t** är däremot hela hst tydlig och ändarna av bst. Av 152 **u** framträder nedre delen tämligen markant. 153 **s** är tydligt; av 154 **i** synes nedre delen; av 155 **n** nedre delen med bst; av 156 **i** hela hst tydligt men inga spår av bst; säkerligen har sådan aldrig varit ristad. De följande tre runorna äro tydliga: av 157 **h** finnes nedre delen med bst, av 158 **u** hela runan, av 159 **s** övre delen. 160 **k** och 161 **a** äro säkra, om än svaga, men 162 **r** är så gott som fullständigt utplånad. Av 163 **l** och 164 **a** finnas övre delarna i behåll; båda äro säkra. Det följande sk skymtar. 165 **u** och 166 **i** äro fullt tydliga. Av följande runa är endast hst säker, den ger närmast intryck av **r**, varmed också avståndet till det följande sk + väl stämmer; men nedre delen av bst är möjligen en naturlig fåra i stenen. Efter det tydliga + avslutas slingan med en vertikal linje. — Alla runor på h. smalsidan, 168—214, äro fullt säkra. 176 **u** döljes av järnkrampan.

Peringskiöld: 6 **n**, 32 **a**, 74—77 **skar**, 81—85 **ifir**, 91—97 **kitila**, 101 **o**, 148—167 **hi--u sini huskarla uiu** ×.¹ — Helgonius: 2 **i**, 6 **n**, 32 **i**, 81—85 **ifir**, 91—97 **tila**, 99 **i**, 101 **o**, 103 **i**; 111 **u** och 119 **a** saknas; 114—117 **uiaiu**, 132 **k**; 136 **i** saknas, men i stället stå straxt nedanför rundjurets nackflik runorna **ias**; 146 **l**, 148—167 **hi . . . s . . . uskr . . a rir**. — Ekströms teckning är utan värde. Han har ritat av Peringskiölds träsnitt »samt ganska noga jämfördt både Slingorna och Runeskriften . . . med Sjelfva stenen, och funnit alt ganska accurat aftagit». — Dybeck: 18—23 **ristu**, 32 **a**; vid 74—77 hade stenen samma skada som nu; av 81 endast hst:s övre del; 91—97 **kitila**, 101 **u**; 148—167 **h-rny sine huskarla uir**; 188 **k**, 201 **k**, 211 **a**. — Hermelin: 2 **i**, 18—23 **raispu**, 32 **a**; av 81 endast hst:s övre del; 91—97 **kitilau**², 101 **u**; 119 **a** saknas; 148—167 **h . . . sini huskarla uiu**; 181 **r**, 188 och 201 **k**, 211 **e**. — Brate 1922: 32 **a**, 81 **h**, 91—97 **kitilau**, 148—167 **---tu sini + usk--la ui-**, 188 och 201 **k**. — von Friesen: 32 **a**, 81—85 **-ifir**, 91—97 **kitilau**; 112 **u**, 111 och 119 saknas, 148—167 **. . . tu sini husk--la ui-**, 188 och 201 **k**.

Den första tolkningen av inskriften har givits av Peringskiöld: »Kettil och Biörn de reste up denna Sten åt Thorsten sin fader, Anunder åt sin Broder och Huskarlarne (eller deras Hof-Betiänte) öfwer Iafne; men Kittila åt sin Man; de voro Stallbröder, med de tappresta Männ i landet, och höllo uthi Hären och Siötåg sina Krigzmän och 'Betiänte' mycket vida.»

Peringskiöld (och efter honom Liljegren) uppfattar sålunda **iafna** såsom mansnamn. Stenen skulle vara rest efter två män, dels efter Torsten av hans söner och hans broder, dels över Jafne av huskarlarna. »Men», invänder Brocman, »så wäl föregående, som efterföljande Meningar, wisa at Stenen är ristad til allenast ens Åminnelse bland flere, som på olika Sätt med honom warit förknippade; hwarföre jag intet kan finna annat, än at detta Ord **iafna**, i anseende til Huskarlarne, måste innebära en dylik Förbindelse, som de warit skyldige sin Herre och Husbonde. Men om det bättre skulle kunna öfversättas igenom Likaman, eller en sådan Wär-dighet, som Pares Curiae wid Franska och Tyska hufwen fordom innehaft, wil jag låta bero uppå andres mognare Omdöme.» I stället för **huskarla uiu** läser Brocman **huskarlarir** 'huskarlarne', vilket han uppfattar som subjekt till det föregående: »Huskarlarne woro Bröder med de bäste Män i Landet och ibland Krigsfolket uti deras Här» (*uti Hirth sini*).

Bugge och Brate ha (i »*Runverser*») båda stannat för att i **iafna** se ett mansnamn. Visserligen, säger Brate, »låter fordran på likformighet med de öfriga leden i inskriften vänta ett

¹ L 802: 18—23 **raispu**, 91—97 **ketila**, 100—105 **bonta**, 109—113 **brpr**, 118—120 **pr**, 148—152 **h . . u**, 165—167 **uiu**.

² C. Sæve **ketilau** enligt M. Lundgren, *Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn* (1880), s. 31.

appellativ, som uttryckte, hvad den afidne *Þorsteinn* var för huskarlarna». Men då han icke kan finna något passande appellativum, sluter han därav, att tolkningen som namn är riktig och att Torsten och *Iafni* äro »de bröder», om vilka verserna tala; det skulle eljest bli svårt att veta, vad *þæir bröðr* syftar på. »Emellertid förefaller med denna uppfattning besynnerligt, att *Anundr*, den tredje brodern, nämner sig hafva deltagit i vårdens resande, så vidt den gällde *Þorsteinn*, men icke hvad hans broder *Iafni* beträffar.» Bugge framkastar här den möjligheten, att Torsten och *Iafni* ha varit halvbröder och att det skulle kunna förklara uttrycket »Anund efter sin broder».¹

von Friesen (1911) hävdar däremot bestämt, att »*iafna* här är appellativum liksom de i satsen parallella *fapur*, *brupur* och *buanta*. Liksom *fapur* anger förhållandet mellan *þourstain* samt *ketil* och *biorn*, *brupur* förhållandet mellan honom och *anuntr*, och slutligen *buanta* förhållandet mellan honom och *ketilau*, så måste *iafna* vara ett uttryck, som anger den ställning, *huskarlar* intogo till *þourstain*. *br<ü>pr* åsyftar Torsten och Anund, hvilkens ungdoms- och mannaålders bragder tillika med den fallne broderns skildras som tillhörande en svunnen tid (*uaru*): nu var förmodligen Anund gammal, då hans brorssöner nämnas främst som vårdens upphovsmän och således äro vuxne män. Appellativet *iafni*, m., förekommer i fvn. och i motsvarande former i nno. och nsv dialekter med betydelsen 'jämnhet, likhet'; i fvn. förekommer *iafningi*, i fsv. *iæmnunge* i bet. 'jämlike, särskilt i fråga om kämpar' Sdw. Substantiverade svaga former av adj. brukas i germ. språk ofta för beteckning af personliga konkreta (Kluge, *Stammbildungslehre*, 2. Aufl., s. 9 f.). *iafni* är sålunda möjligen ett uttryck för broderskapsförhållandet mellan höfdingen och hans män.» von Friesen översätter sålunda: »hirdmännen efter sin jämlike». Samma tolkning har även Ad. Noreen (1904): »knechte nach einem von ihresgleichen».

En obestriddlig svårighet ligger i formen *hifir*. Närmast skulle visserligen ligga att tolka den som prepositionen *yfir* 'över'. Denna förekommer emellertid icke på resta stenar i Södermanland och Uppland framför namnet på den, till vilkens minne stenen har blivit rest.² Där användes i stället alltid *at* (*aft*) eller *æftir*. Allra minst skulle man vänta ett 'över' här, på en sten som blivit rest till minne av en man som har fallit i främmande land. Det är därför sannolikt, att von Friesen har rätt, då han anser, att *hifir* är felristning för *eftir*; ett *t* har blivit uteglömt.

I sin senare behandling (1933) har von Friesen något modifierat sin uppfattning. Möjligen har han fäst sig vid att *iafna* i inskriften icke är åtföljt av det pronomen 'sin', som man väl borde vänta, om det skulle uttrycka broderskapsförhållandet mellan höfdingen och hans män. Det synes i varje fall vara den viktigaste invändning, som kan göras mot tolkningen av *huskarlar hifir iafna* som »huskarlarna efter sin jämlike». Han översätter nu: »hirdmännen efter (två) jämgode män (Torsten och hans bror Anund)». Härmed har emellertid von Friesen frångått det som varit hans utgångspunkt: att *iafna* är parallellt med *fapur*, *brupur* och *buanta* och sålunda måste ange den ställning, huskarlarna intogo till den döde Torsten. Därtill kommer, att det väl vore mycket osannolikt, att huskarlarna rest stenen även över den ännu levande Anund.

Att *iafna* icke är ett personnamn utan avser Torsten i hans förhållande till huskarlarna, torde vara ofrånkomligt. Å andra sidan har det knappast betydelsen 'jämlike', enär saknaden av ett 'sin' då blir oförklarlig. Det förefaller emellertid icke omöjligt att få en rimlig tolkning av *iafna*, om man uppfattar det som huskarlarnas hedersnamn på Torsten. Måhända har han under sin livstid varit känd under detta tillnamn, såsom *Þorsteinn iafni* 'Torsten den rättvise' eller helt enkelt som *Iafni*. Huskarlarna erinra nu i minnesinskriften om att det är i deras krets

¹ Brate har tydligen icke varit tillfredsställd med tolkningen av *iafna* som personnamn. I *Sveriges runinskrifter* (1922) översätter han, utan närmare förklaring, *huskarlar hifir iafna* »huskarlarna än mer».

² L 118 (Håga, Bondkyrko sn, Uppl.) *ifir ont* är felaktigt; inskriften har *fir ont*. L 171 (Blacksta, Jumkils sn, Uppl.) *hifir ketilmunt*; sannolikt felristat för *hifir* 'efter'. Ett egendomligt bruk av *yfir* synes föreligga Sö 74.

som tillnamnet har kommit till och haft sin egentliga innebörd. Ett binamn *iafni* 'den jämnmodige' eller 'den rättsinnige' antages av Lind (*Norsk-isländska personbinamn: artikeln iafnakollr*).

Brate och Bugge ha funnit innebörden av uttrycket *Brøðr vǫru þeir bæstra manna* genom att sammanställa det med likartade isländska uttryck: *var sú lítillar ættar, svá stóra manna sem hann var, liðs var sú yðvars* (Am 43) o. dyl. Brate: »Dessa bröder voro de bästa män (hemma) i landet och i ledung ute». Bugge synes uppfatta genitiven *bæstra manna* snarast som partitiv: »Disse Brødre hørte til den bedste Slægt». »Men da passer ikke *i liði úti* i Forbindelse med *brøðr vǫru þeir bæstra manna*. Derfor sætter jeg større Skilletegn efter *manna*; henfører *á landi auk i liði úti* til det følgende og sætter intet Skilletegn efter *úti*.» Av metriska skäl anser Bugge, att **auk** bör uppfattas som adverb 'tillika, också'.

Den ofullständigt bevarade sista satsen supplerar Bugge så: **hiltu sina huskarla uil**, vilket han förbinder med det föregående **a lanti auk i lipi uti** och tolkar: *á landi, auk i liði úti heldu sína húskarla vel* »både i Landet og ude på Krigstog behandlede de sine Huskarle vel».¹ Brate lämnar slutet översatt, och han betvivlar, att Bugges gissning *heldu* är riktig. Senare (1922) har han dock anslutit sig till Bugge. Detsamma är fallet med von Friesen (1911, 1933) som översätter: »Bröderna voro de bästa män hemma i landet och ute på ledung. Huskarlar sina höllo de väl.» Ad. Noreen följer likaså Brate i frågan om den första satsen: »Diese brüder gehörten zu den besten leuten im lande sowie draussen in der kriegerschar». Men av slutet ger han en annan tolkning:

»Hær nu minni(?)
huskarla unnu(?).

Hier jetzt haben sie ein zeichen zum andenken der knechte vollbracht.»

Den av Bugge föreslagna och sedan av Brate och von Friesen följda tolkningen av framsidans slutord: »de höllo sina huskarlar väl» är givetvis mycket oviss, liksom redan den till grund liggande läsningen. **huskarla**, det enda ord som är fullt säkert, kan vara gen. eller ack. pl., **sini** kan endast under förutsättning av en felristning uppfattas som *sina* (eller *sinna*), **hiltu** är möjligt, men endast första och sista runorna äro någorlunda säkra — **h** är säkerställt också genom aliterationen —, och sista ordet är ovisst (av flertalet granskare uppfattat som **uiu** eller **uir**). Det är emellertid trots detta ingalunda uteslutet, att Bugge verkligen har träffat det rätta. Uttrycket *halda vel* om en herres behandling av sina *húskarlar* är, som Bugge framhåller, känt från isl. litteratur (jfr även Sigvats Austrfararvísur, str. 18). Ur innehållets synpunkt passar det synnerligen väl.

Inskriftens mansnamn äro alla vanliga: *Kætill*, *Biorn*, *Þorsteinn* och *Anundr*. Även kvinnonamnet *Kætily* är väl styrkt från uppländska inskrifter: L 381 Råsta, Spånga sn, L 484 Ekeby, Skånella sn (gen. **ketiluar**, *Kætilyar*), L 529 Velamby, Vidbo sn, L 648 Fällebros, Täby sn. Från medeltida källor anföras Lundgren o. Brate två belägg, båda från Uppland. På Island och i Norge finnes det icke. Om namn på *-øy* se M. F. Lundgren, *Spår af hednisk tro och kult i forn-svenska personnamn* (1880).

Utrymmet på stenen har blivit disponerat med stor planmässighet. Själva minnesorden, som ju voro det viktigaste, ha bästa platsen; de börja nedtill t. v., gå runt stenens ytterkant och avslutas i rundjurets stjärt. Här stå runorna tämligen spatiöst, med jämna mellanrum. Därtill komma två tillägg: det ena börjar i rundjurets huvud, där plats förut blivit lämnad obegagnad, och fortsätter med tätt stående runor i en inre slinga på vänstra sidan uppåt stenens mitt; det andra har blivit anbragt på högra smalsidan, som motvikt mot vänstra sidans innehåll. Båda

¹ I ett tillägg (s. 405) föreslår han i stället, i anslutning till Dybecks läsning **hirnu**: *Hér nú sinni húskarla hió* 'her hug (utförde) nu Huskarlernes Følge (Mindestenen)'.

tilläggen ha poetisk form, vilket redan Liljegren anmärkt (och efter honom Dybeck, Rosenberg och Grundtvig). Tillsammans innehålla de fem allitterationspar. Subjekt i det första är *brøðr þæir*, i det andra *hann*. Detta *hann* syftar givetvis på Torsten, över vilken stenen är rest; han har fallit österut i Gårdaríke, som hövding för en krigarflock. Svårare är att veta, vad som menas med »bröderna», som voro de bästa av män och höllo sina huskarlar väl. Då predikatsverben ha preterital form, är det ju knappast troligt, att jämte Torsten hans bror Anund skulle åsyftas, som ännu lever och deltagar i resandet av minnesvården. Det har sannolikt funnits en tredje broder, som liksom Torsten är död. Jfr Gripsholms stenen Sö 179, rest över Harald, Ingvars broder. Därefter fortsätter inskriften: »De foro . . .», tydligen åsyftas både Harald och Ingvar. På samma sätt den tyvärr blott fragmentariskt bevarade Sö 281. Möjligen har Turinge-monumentet från början bestått av två stenar, en rest över vardera brodern, ett runstenspar av samma art som Sö 34 och 35 vid Tjuvstigen, Sö 122 och 123 Skresta, Sö 206 och 208 vid Överselö kyrka eller i Uppland stenarna vid Hansta, Spånga sn, vid Norby och vid Klista, Vårfrukyrka sn (L 717—718 och 722—723).¹

Uttrycket *austr i Garðum* förekommer även i en uppländsk runristning, D II 116 Veda, Angarns sn; jfr Öl 28. I västnordiska källor förekommer *Garðar* jämte *Garðaríki* som namn på väringarnas rike i Ryssland. Torsten har varit *liðs forungi*, »krigarskarans hövding»; samma ord finnes på runristningen vid Eds kyrkostig, Uppl. (L 397), där Ragnvald om sig själv säger, att han i Grekland har varit *liðs forungi*. Jfr även isl. *foringi liðs*. Om ordet *foringi*, *forungi* se S. Bugge i *ANF* 2, s. 224, Hj. Falk i *ANF* 4, s. 352, E. Olson, *De appellativa substantiven* (1916), s. 26 f., 108 f., 255 f. (och där cit. litt.). *Lið*, n. betecknade den organiserade krigarskaran, samlad kring en hövding.

De epitet som tilläggas Torsten, *liðs forungi*, *landmanna bæstr*, torde ha ungefär samma innebörd som i det föregående *bæstra manna a landi ok i liði uti*. *Landmanna bæstr* betyder sålunda 'den bäste av män i landet'. Så har det tidigare uppfattats av Brate, Ad. Noreen och O. von Friesen.² Samma uttryck förekommer i den danska runinskriften från Skivum, Jylland (*DRM* 2, nr 3): *hann vas landmanna bæstr i Danmarku ok fyrstr*. Jfr också inskriften vid Lundgård, Skåne (*DRM* 4, nr 37) *lanmitr kuþa*, (ack.) *landmændr goða*, och Sö 54 *latburnir man*, *landburnir menn*. Om runinskrifternas *landmaðr*, isl. *landmaðr* se E. Brate och S. Bugge, *Runverser*, s. 151 f., 295 f., 319 f.³ Lis Jacobsen i *APhS* 1, s. 207 f., 324 f.

Vid sidan av sönerna, brodern och maken omtalar inskriften bland dem som rest minnesvården över Torsten huskarlarna. Ordet *húskarl*, välkänt från isl. och fno. litteratur, betecknar 'en fri tjänare', i förhållande till hans *húsbóndi* 'herre'. På Island kunde under sagotiden varje bonde ha en eller flera huskarlar; men i Norge blev det efterhand förbehållet för ländermän och hövdingar. Särskilt användes det om konungens män; det är en äldre motsvarighet till det medeltida *hirðmaðr*. Det kväde, som skalden Tormod föredrog på morgonen före slaget vid Stiklastad, kallades *Húskarlavögt* 'eggandet av huskarlarna'. Också i den gamla hjältediktningen omtalas huskarlarna. Gudrun utdelade sitt guld bland huskarlarna, innan hon lämnar dem att förgås i den brinnande kungaborgen (Atlakvida). Hjalmar tänker i sitt dödskväde med vemod på huskarlarna, som prydda med smycken dricka mjöd i hans faders hall. Se vidare A. Olrik, *Danmarks Heltedigtning* 1 (1904), s. 103 f.

¹ Att »stenar» rests, omtalas även i ett par andra sörmländska inskrifter: Sö 36 Trosa bro, 134 Ludgo, 178 Gripsholm och 328 Tynäs.

² Något oklar är kanske von Friesens — av alliterationen betingade — översättning i *Runorna* (1933): »den förste i fält, den förste i freden».

³ Brate tolkar inskrifternas *landmaðr* på samma sätt som här ovan skett (*landburnir menn* 'infödde män'), under det att Bugge översätter det »Mænd som eie Land, Mænd som besidde Jordegods' (*landburnir* 'ved sin Födsel berättigade til Jordeiendom')».

Ordet har varit allmänt nordiskt. Det förekommer som lånord i fornengelska källor från 1000-talet, betecknande en konungens hirdman (se J. Steenstrup, *Danelag*, s. 134 f.). Utom på Turinge-stenen är det känt från tvenne uppländska inskrifter, L 497 Snottsta, Markims sn, L 502 Orkesta kyrka. Däremot saknas det fullständigt i medeltida svenska källor; särskilt betecknande är, att det icke finnes i lagarna. Det hänger sålunda nära samman med vikingatidens kulturförhållanden.

Huskarlarna voro fria män, som slöto sig till en storman och utgjorde hans följe. De åtnjöto fritt underhåll av sin herre och levde i hans hus, som därför måste vara en stor och rymlig gård. I gengäld voro de skyldiga att bistå honom i alla hans förehavanden, att skydda hans liv och att troget följa honom dit han befallde. Gick han i viking, bildade de kärnan av hans *lið*. Han belönade deras trohet med guld och vapen, och de prisade å sin sida hans givmildhet. Att vara huskarl hos en framstående man var för unga bondsöner från bygden en eftersträvad och ansedd ställning. Endast så kunna vi också förstå, att *Huskarl* kunde bli ett personnamn. Som sådant förekommer det i flera uppländska inskrifter: L 265 Ängsvreta, Hållnäs sn, L 432 Smedby, Hammarby sn, D II 105 Lingsberg, Vallentuna sn, D I 93 Nyby, Sparrsätra sn(?).

Axel Olrik har med skäl framhållit huskarlarnas betydelse för den forntida diktningens liv och utveckling. I hövdingegården bildade de en talrik och fast sammansluten skara av unga krigare, befriade från omsorgerna för sitt uppehälle och därför villigt lyssnande till kväden och sagor. De gamla hjältesångerna avspegla i stort sett deras ideal och syn på tillvaron. Deras tacksamhet och tillgivenhet för hövdingen sökte sig uttryck i lovkväden av den art, som utgör huvuddelen av den isländska skaldediktningen. Skalden Sigvat Tordsson blev upptagen i Olav Haraldssons hird och mottog därvid av konungen ett svärd. Han kvad sedan en visa: »Gärna tog jag emot ditt svärd, krigare, och jag har aldrig ångrat det sedan; det är min glädje. Det är en härlig id (att tjäna konungen). Du, givmilde man, har fått en trogen huskarl och jag en god herre. Vi ha båda tagit ett gott råd.» Särskilt vid sin hövdings död ha huskarlarna i minneskväden prisat hans bragder och klagat sin förlust. I dylika krigarföljets klagosånger har man t. o. m. velat finna en av huvudkällorna för den forngermanska hjältedikten (E. Wessén i *Edda* 1915, s. 127 f.).

Turinge-stenen är en ovanligt praktfull minnesvård. Den har varit rest över en mäktig och ansedd man, som troligen genom krigiska företag i österled har samlat sig rikedomar. Men den vittnar också om huskarlarnas tillgivenhet. Det är deras synpunkter, som återklinga i lovorden. Det är säkerligen ingen tillfällighet, att vi just på denna sten möta en inskrift i litterär form, där man i ordval och uttrycksformer finner anknytningar till den fornnordiska poesien.

Om Turinge-stenens ålder kan intet med visshet sägas. **o**-ljudet betecknas med **u**-runan: **brupur**, **buanda**, **urrustu**, **furuki**, en gång med **ou**: **pourstain**.

339. Turinge kyrka, Öknebo hd.

Pl. 3: B 695.

Litteratur: B 695, L 801. *Ransakningarna* 1667—84; J. Peringskiöld, *Mon. Sud.*; R. Dybeck, *Runa* (fol.) 1 (1865), s. 86; O. Hermelin, *Öknebo härad*, s. 3, 6.

Avbildning: P. Helgonius.

Runstenen låg, enligt uppgift i *Ransakningarna*, som tröskel i västra kyrkdörren. Så låg den till o. 1850, men då blev den »inlagd i den rifna muröppningen på södra sidan om dörren, så att bara en kant af honom nu är synlig» (Dybeck). Den skulle alltså finnas kvar, ehuru